

لوازم و آثار محبت الهی با تأکید بر اندیشه قرآنی آیت الله جوادی آملی

سعیده شادبه^۱

چکیده

هدف این مقاله بررسی لوازم و آثار محبت الهی با تأکید بر اندیشه قرآنی آیت الله جوادی آملی است. محبت الهی از مهم‌ترین مفاهیم در زندگی معنوی انسان به شمار می‌رود و علاوه بر ابعاد فردی، اثرات اجتماعی و اخروی گسترده‌ای دارد. روش پژوهش، تحلیلی-تفسیری است و بر اساس آیات قرآن کریم، روایات معصومین (علیه السلام) و تفسیر تسنیم آیت الله جوادی آملی، لوازم و آثار محبت الهی شناسایی و تحلیل شده است. در این تحلیل، لوازم محبت الهی در سه بعد معرفتی، اخلاقی و عبادی مورد توجه قرار گرفته و آثار آن در ابعاد فردی، اجتماعی و اخروی بررسی شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که لوازم معرفتی شامل شناخت اسماء و صفات الهی، لوازم اخلاقی شامل اخلاص، توکل و رضا و لوازم عبادی شامل حضور قلب، خشوع و انس با قرآن است. محبت الهی آثار فردی مانند آرامش، امید و رشد معنوی، آثار اجتماعی مانند عدالت، همدلی و خدمت به خلق و آثار اخروی مانند قرب الهی، بهشت و رضوان الهی را به همراه دارد. نتیجه‌گیری نشان می‌دهد که محبت الهی نه تنها یک احساس قلبی بلکه یک سلوک جامع و عملی است که تمامی ابعاد زندگی انسان از جنبه فردی، اجتماعی و اخروی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و زمینه رشد معنوی و سعادت نهایی انسان را فراهم می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: محبت الهی، لوازم معرفتی، آثار اجتماعی، آثار فردی، آثار اخروی

^۱ سطح دو مرکز غیر حضوری حوزه های علمیه قم saeedehshadbeh@gmail.com

محبت الهی از مفاهیم اساسی و بنیادین در قرآن کریم و آموزه‌های دینی است که نقش محوری در رشد معنوی، اخلاقی و اجتماعی انسان دارد. این محبت نه تنها عامل هدایت انسان به سوی تعالی و قرب الهی است، بلکه زمینه‌ساز تزکیه نفس، استحکام ایمان و پایداری در مسیر عبودیت می‌باشد. در اندیشه قرآنی آیت‌الله جوادی آملی، محبت الهی فراتر از یک احساس قلبی، به عنوان یک سلوک توحیدی جامع مطرح است که ابعاد فردی، اجتماعی و اخروی انسان را به صورت همزمان تحت تأثیر قرار می‌دهد. با وجود اهمیت این مفهوم، شناخت دقیق لوازم معرفتی، اخلاقی و عبادی محبت الهی و نیز آثار فردی، اجتماعی و اخروی آن برای بسیاری از افراد محدود است. این نقیصه می‌تواند باعث ضعف در مسیر معنوی و دوری از هدایت الهی شود. بنابراین، بررسی علمی و تفسیری این موضوع، ضرورت دارد تا انسان بتواند زندگی خود را براساس محبت الهی سامان دهد و از رحمت و هدایت خداوند بهره‌مند گردد. اهمیت موضوع در ابعاد مختلف آشکار است؛ از جمله: در بعد فردی و اجتماعی، محبت الهی انسان را به رشد معنوی، آرامش، همدلی، عدالت و خدمت به خلق سوق می‌دهد و جامعه‌ای پر از اخلاق و مهر ایجاد می‌کند. در بعد اخروی، محبت الهی زمینه‌ساز دستیابی به قرب الهی، رضوان الهی و سعادت جاودانه می‌باشد. پژوهش‌های پیشین در زمینه محبت الهی مانند آثار حسینی‌نیا و افراسیابی (۱۴۰۰ق) که نقش محبت الهی را در عبودیت تحلیل کرده‌اند و مقاله موفق محمدهاشمی (۱۳۹۶ش) که مراتب محبت الهی در اندیشه آیت‌الله جوادی آملی را بررسی نموده‌اند، مبنای قابل توجهی را فراهم آورده‌اند. همچنین تفاسیر معاصر مانند «المیزان» و «تسنیم» نیز بر ابعاد مختلف محبت الهی تأکید دارند. سوال اصلی پژوهش عبارت است از: «لوازم و آثار محبت الهی در اندیشه قرآنی آیت‌الله جوادی آملی چیست و چگونه در ابعاد فردی، اجتماعی و اخروی تحقق می‌یابد؟»

۱- مفهوم شناسی

در این بخش، به مفهوم‌شناسی محبت و محبت الهی پرداخته می‌شود تا زمینه برای بررسی لوازم و آثار آن فراهم گردد.

۱-۱. محبت

واژه «محبت» در زبان عربی به معنای دوستی، علاقه و گرایش قلبی نسبت به کسی یا چیزی آمده است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۸، ص ۴۱۲). در فارسی نیز محبت به معنای دوستی، مهر، دلبستگی و علاقه انسانی به کار رفته و یکی از حالات روانی و اخلاقی مهم در تعاملات انسانی محسوب می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۲، ج ۷، ص ۱۰۶). محبت در اصطلاح به معنای گرایش درونی و علاقه قلبی انسان به کسی یا چیزی است که ممکن است در رفتار و عمل نیز ظاهر شود (جوادی آملی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۲). این حالت اخلاقی، انسان را به دوستی، وفاداری، رعایت حقوق دیگران و رفتارهای نیکو سوق می‌دهد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۲۰، ص ۳۰۵).

۲-۱. محبت الهی

محبت الهی یا «محبت الله» به معنای دوستی و علاقه قلبی انسان به خداوند متعال است (ابن‌منظور، بی‌تا، ج ۳، ص ۲۵۴). این محبت فراتر از محبت‌های عادی انسانی است و با شناخت خدا، ایمان و تقوا همراه می‌باشد (راغب اصفهانی، ۱۳۷۸، ص ۴۱۵). محبت الهی در اصطلاح به معنای دلبستگی قلبی و عملی انسان به خداوند است (جوادی آملی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۲).

۲- لوازم محبت الهی

لوازم محبت الهی از سه جنبه معرفتی، اخلاقی و عبادی عبارتند از:

۲-۱. شناخت اسماء و صفات الهی

لوازم معرفتی محبت الهی به شناخت خداوند و صفات جلالی او بازمی‌گردد. در اندیشه اسلامی، شناخت صحیح خداوند نه تنها زمینه‌ساز محبت حقیقی و گرایش قلبی به او است، بلکه مسیر انسان را برای سلوک معنوی، تقوا و رشد اخلاقی هموار می‌کند (جوادی آملی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۲). بدون این شناخت، محبت به خدا ممکن است محدود به احساسات گذرا یا برداشت‌های ناقص باشد و اثرات فردی، اجتماعی و اخروی آن به طور کامل تحقق نیابد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۲۰، ص ۳۱۰).

شناخت اسماء و صفات الهی در اندیشه دینی و به ویژه در تفسیر آیت‌الله جوادی آملی، به عنوان پیش‌نیاز و مقدمه حیاتی برای محبت حقیقی به خداوند مطرح است. ایشان (در کتاب تفسیر تسنیم، جلد ۱، صفحات ۵۰ تا ۵۲)، بر اهمیت این شناخت تأکید دارند و معتقدند که شناخت صحیح خداوند، یعنی آگاهی از اسمای حسنی و

صفات جمال و جلال، انسان را به محبت حقیقی و سلوک معنوی سوق می‌دهد. عدم اطلاع و فهم این اسمای الهی، محبت را به یک احساس سطحی و فاقد اثر عملی در مسیر تزکیه نفس و کمال معنوی تبدیل می‌کند (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۵۰-۵۲). قرآن کریم نیز به اهمیت شناخت صفات الهی تصریح کرده است؛ برای نمونه، در سوره حشر آیه ۲۲ آمده است: «هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ...» که معرفت به یگانگی و صفات الهی را نشان می‌دهد و این معرفت اساس محبت و گرایش قلبی را شکل می‌دهد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۰، ص ۳۱۲).

آیه ۱۸ سوره شوری نیز تأکید بر جستجوی علم و پرسش از اهل ذکر دارد: «فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»، که نشانگر اهمیت کسب معرفت از طریق علم و آگاهی است و معرفت را پایه محبت الهی قرار می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ق، ج ۱۸، ص ۲۸۹). در روایات نیز پیامبر اسلام (صلی الله علیه وآله وسلم) فرموده‌اند: «مَنْ عَرَفَ اللَّهَ أَحَبَّهُ»، یعنی هرکس خداوند را بشناسد، محبت او در دلش ریشه می‌دواند (مجلسی، ج ۲، ص ۳۵). علم و شناخت اسماء و صفات الهی در کلام عرفا و فلسفیان اسلامی نیز معنای گسترده‌ای دارد؛ به عنوان مثال ملاصدرا محبت الهی را کمال وجود می‌داند که بر اساس شناخت ذات و صفات خداوند شکل می‌گیرد و موجب تجلی محبت در جان محب می‌شود. ایشان مراتب متعددی را برای محبت الهی بیان می‌کنند که از محبت تکوینی (عمومی در تمام موجودات) تا محبت ارادی و مخصوص قلب مؤمنان و سپس محبت خالص و عملی (عشق حقیقی) تفاوت دارند (موفق و محمدهاشمی، ۱۳۹۶).

به طور کلی، اسماء و صفات الهی نمادها و عناوینی هستند که صفات کمال مطلق خداوند را نشان می‌دهند، مانند «رحمن»، «رحیم»، «علیم»، «قدیر»، «حکیم» و غیره. در فقه و کلام اسلامی، این صفات به دو دسته صفات ثبوتی (صفات مثبت و اثباتی) و صفات سلبی (نفی هر گونه نقص و مشابهت) تقسیم می‌شوند. این صفات، بنیاد علم انسانی درباره خداوند و محبت شایسته به او را شکل می‌دهند (ویکی شیعه، ۱۴۰۰ق؛ ایمانور، ۱۴۰۲خ). شناخت این اسمای الهی موجب می‌شود که محبت الهی صرفاً حس و عاطفه نباشد بلکه به یک مسیر معنوی منجر شود که سالک را به تزکیه نفس، عملی کردن اخلاق الهی و قرب مقدس خداوند هدایت کند.

۲-۲. اخلاص، توکل و رضا

محبت الهی نه تنها موجب شناخت و معرفت به خداوند می‌شود، بلکه تأثیرات عمیقی بر رفتار و اخلاق فردی انسان نیز دارد. زمانی که انسان محبت حقیقی به خداوند را در دل خود پرورش دهد، این محبت به شکل لوازم اخلاقی و عملی در زندگی او ظهور پیدا می‌کند. این لوازم اخلاقی، شامل اخلاص در عمل، توکل به خدا و پذیرش رضای الهی است که رفتار انسان را جهت‌دهی می‌کنند و او را به سمت کمال انسانی و معنوی هدایت می‌کنند. قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) بارها بر نقش محبت الهی در شکل‌گیری فضائل اخلاقی و رفتارهای شایسته انسانی تأکید کرده‌اند. به بیان دیگر، محبت حقیقی به خداوند، بنیان اخلاق نیک و رفتار متعالی را در فرد ایجاد می‌کند و موجب تقویت پایبندی به ارزش‌های دینی و اجتماعی می‌شود.

آیت‌الله جوادی آملی در چارچوب لندیشه قرآنی خود، اخلاص در عمل، توکل به خداوند و رضایت به قضای الهی را از لوازم حیاتی و ضروری محبت حقیقی می‌دانند. ایشان معتقدند محبت بدون تحقق این خصائص اخلاقی، به سادگی یک حب نظری و کوتاه‌مدت باقی خواهد ماند و رابطه حقیقی محبت با خدا شکل نخواهد گرفت (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۶۰). این دیدگاه در قرآن کریم نیز بازتاب یافته است. مثلاً در سوره آل عمران آیه ۳۱ آمده است: «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ» که نشان می‌دهد محبت خدا باید به عمل و اخلاص در اطاعت و پیروی از پیامبر تجلی یابد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۱۵۷).

در سوره طلاق آیه ۲ نیز خطاب به مومنان آمده است: «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» که بر نقش توکل و تقوای عملی در دریافت محبت خداوند تأکید دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۸، ص ۱۸۵). احادیث نبوی نیز به اهمیت اخلاص در عمل اشاره دارند. از جمله، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) فرموده‌اند: «لَا يُحِبُّ اللَّهُ مَنْ لَمَّا يُخْلِصْ لَهُ عَمَلَهُ» که یعنی کسی که اعمالش را خالص برای خدا نکند، محبت حقیقی خداوند را دریافت نخواهد کرد (مجلسی، ج ۲، ص ۳۷). مطالعات دیگر در حوزه اخلاق اسلامی و محبت الهی نیز نقش اخلاص و توکل را در عشق به خدا و رسیدن به قرب الهی مؤثر می‌دانند. مثلاً در منابع اخلاقی و فلسفی اسلام، محبت الهی به عنوان بازتاب شناخت خداوند و همراه با صفاتی چون توکل، رضا، و تزکیه نفس معرفی شده است که این صفات انسان را به فعل حقیقی محبت و رشد معنوی می‌رساند (ویکی فقه، ۱۴۰۰ق؛ نور دل، ۱۳۹۸ش؛ نور الدین، ۱۳۹۸ش). علاوه بر این، لندیشمندان برجسته همچون امام خمینی نیز تأکید دارند که اخلاص و توکل در دین، کمال محبت به حق است و بدون این اوصاف، محبت تنها بر پایه عواطف زودگذر

استوار است. ایشان محبت حقیقی را پیوندی عمیق میان عاشق و معشوق ازلی می‌دانند که با رسیدن به این کمال، سالک به آرامش و رضایت حقیقی می‌رسد (خمینی، مصباح الهدایه، ۱۳۸۶ ش).

از سوی دیگر، محبت الهی دو مرحله دارد: محبت مومن به خدا و محبت خدا به مومن. برای رسیدن به هر دو مرحله نیازمند اخلاص، توکل و رضایت قلبی است که به بروز حقایق کمالی و دریافت فیوضات عمیق الهی منجر می‌شود (مطالعه احسن، ۱۴۰۰ ق؛ نورالدین، ۱۳۹۸ ش). نتیجه اینکه اخلاص، توکل و رضا به قضای الهی، عناصر کلیدی در ساختار محبت حقیقی به شمار می‌روند و بدون این سه، محبت الهی در سطح سطحی باقی خواهد ماند و به نتایج معنوی و عرفانی مطلوب نمی‌انجامد.

۲-۳. حضور قلب، خشوع و انس با قرآن

محبت الهی علاوه بر تأثیرات معرفتی و اخلاقی، در عرصه عبادت نیز آثار گسترده‌ای دارد. انسانی که محبت حقیقی به خداوند دارد، عبادات او نه تنها به شکل ظاهری بلکه با حضور قلب، خشوع و انس با قرآن همراه است. این محبت، انگیزه‌ای درونی برای انجام اعمال عبادی ایجاد می‌کند و عبادت را از یک وظیفه صرف به تجربه‌ای معنادار و روحانی تبدیل می‌سازد. آیت‌الله جوادی آملی بر این باورند که محبت به خداوند، باعث می‌شود انسان در نماز و ذکر، دل و جان خود را به سوی معبود معطوف کند و در نتیجه عبادات او اثربخش و مقبول درگاه الهی گردد (جوادی آملی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۶۰).

آیت‌الله جوادی آملی در تفسیر تسنیم و اندیشه قرآنی خود، حضور قلب در عبادات، خشوع و انس با قرآن را از مهم‌ترین لوازم تحقق محبت حقیقی الهی می‌دانند. ایشان معتقدند عبادت بدون حضور قلب و توجه، تنها یک عمل ظاهری است که نمی‌تواند محبت الهی را در دل انسان ایجاد یا تقویت کند و حضور قلب، روح عبادت است که فاصله سالک با محبوب را کم می‌کند (جوادی آملی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۷۰).

در قرآن کریم، اهمیت حضور قلب و خشوع در عبادت بارها بیان شده است. به عنوان مثال، آیه ۲۶۵ سوره بقره تاکید می‌کند که انفاق و عبادت زمانی دارای ارزش است که همراه با اخلاص، توجه و حضور قلب باشد (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۲، ص ۲۳۹). همچنین آیه ۲ سوره مؤمنون، خشوع و مراقبت در نماز را نمود حضور قلب و شاخص مؤمنان راستین می‌داند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۱۲). در روایات، توجه به قلب و نیت در حالات و اعمال عبادی، محور اصلی است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) فرموده‌اند: «إِنَّ اللَّهَ

لَا يَنْظُرُ إِلَى أَعْمَالِكُمْ وَالْكَفَرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ» که بیانگر اهمیت توجه و حضور قلب در عبادات است (مجلسی، ج ۲، ص ۴۰). آیت‌الله جوادی آملی همچنین تاکید دارند انس و تدبر در قرآن، محبت الهی را در دل تقویت می‌کند و کسی که با خشوع و حضور قلب با قرآن همراه است، محبت او به خداوند عمیق و پایدار خواهد شد (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۷۵). مطالعات عرفانی و علمی نیز خشوع را حالتی روحانی می‌دانند که باعث تواضع، آرامش و نزدیکی به خداوند می‌شود و حضور قلب راهکار اصلی دستیابی به این حالت است. حضور قلب، توجه کامل به پروردگار و غرق شدن در معنای عبادات است، مانند آنکه نمازگزار نداند اطرافش چه می‌گذرد و فقط به خدا توجه کند. انس با قرآن نیز از طریق تفکر و تلاوت با حضور قلب، دل را از کدورت‌ها پاک می‌کند و زمینه محبت و عشق الهی را فراهم می‌آورد (حجت‌الاسلام ملکی، ۱۴۰۴ق؛ دانشنامه اسلامی خشوع؛ پرتال علوم قرآن؛ ویکی‌فقه). در نهایت، محبت الهی به صورت حقیقی و پایدار جز با عبادت همراه با حضور قلب، خشوع و انس جدی و مستمر با قرآن تحقق نمی‌یابد و این عوامل نورانیت دل و صیقل روح می‌باشند.

حضور قلب در عبادت به معنای توجه کامل انسان به خداوند و غرق شدن در معنای بندگی است؛ به گونه‌ای که ذهن و دل انسان از امور دنیوی فارغ گردد و تنها محبوب الهی در افق جانش مشهود باشد (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۷۰). بزرگان عرفان اسلامی همچون امام علی (علیه السلام)، در حالات خویش هنگام نماز، آن‌گونه غرق خضوع و توجه بودند که عملاً از محیط اطراف بی‌خبر می‌شدند و نقل شده است که در هنگام خارج ساختن تیر از پای ایشان، تنها در نماز متوجه نمی‌شدند (مجلسی، ج ۴۱، ص ۲).

سید ابن طاووس در کتاب "فلاح السائل" گذاری دارد بر حالات علماء و عرفا که نماز را با چنان حضور قلبی می‌خواندند که گویا در محضر خداوند و نه دیگران ایستاده‌اند. همچنین درباره امام سجاد (علیه السلام) نقل شده است که هرگاه برای نماز وضو می‌گرفت، چهره‌اش زرد می‌شد و می‌فرمود: «آیا می‌دانید در برابر چه کسی می‌خواهم بایستم؟» (مجلسی، ج ۴۶، ص ۸). انس با قرآن در سیره عرفا و اولیاء الهی با تلاوت همراه با تدبر و توجه قلبی معنا می‌یابد؛ یعنی نه صرف خواندن، بلکه غرق شدن در معانی و الهام گرفتن برای پاک‌سازی قلب. برای مثال، امام خمینی (رحمه الله علیه) در حالات شبانه، شب‌های متوالی را به تلاوت و تدبر قرآن می‌گذراندند و این انس سبب عروج معنوی و شفافیت دل ایشان می‌شد (مصباح الهدایه، ص ۴۵). در حالات آیت‌الله بهجت (رحمه الله علیه)، همواره نقل شده است که انس عمیق با قرآن داشتند و روزانه با

تأمل و تدبر آیات کریمه، گهرهای معرفتی را استخراج و در زندگی عملی خود جاری می‌ساختند عبادت با حضور قلب و انس با قرآن، نه فقط یک عمل ظاهری، بلکه حقیقت محبت الهی و راه تعالی روح است؛ سیره عرفا و بزرگان دین گواهی می‌دهد که راز اثرگذاری عبادت و رشد معنوی، همین حضور قلب و انس حقیقی با کلام الهی است (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۷۵؛ مجلسی، ج ۲، ص ۴۰). این سلوک، به نورانیت دل و آرامش واقعی می‌انجامد و محبت خداوند را در جان انسان راسخ و پایدار می‌سازد.

۳- آثار محبت الهی

آثار محبت الهی از جنبه دنیوی (فردی و اجتماعی) و اخروی، قابل بررسی است:

۳-۱. آثار فردی

محبت الهی، به عنوان یکی از بالاترین و موثرترین معارف الهی، تأثیراتی عمیق و گسترده بر زندگی فردی، اجتماعی و معنوی انسان دارد. این محبت نه تنها موجب رشد و تکامل معنوی انسان می‌شود، بلکه زمینه‌ساز تغییرات بنیادین در اخلاق، رفتار و نگرش فردی و اجتماعی نیز هست. از مهم‌ترین آثار فردی که در زندگی انسان ایجاد می‌کند، آرامش عمیق قلبی و روحی است. آیت‌الله جوادی آملی معتقدند که محبت به خداوند نخستین اثری که در انسان ایجاد می‌کند، رهایی از اضطراب، نگرانی و تشویش‌های دنیوی است. این محبت موجب ایجاد پشتوانه‌ای معنوی و اعتماد به حکمت الهی می‌شود که در موقعیت‌های دشوار باعث تقویت روحیه و امید در انسان می‌گردد (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۸۵-۸۷).

این دیدگاه با کلام خدا در قرآن کریم نیز هماهنگ است؛ از جمله در سوره رعد، آیه ۲۸ آمده است: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» که یاد خدا و توکل بر عظمت او بنیان آرامش حقیقی در دل انسان است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۰، ص ۳۰۵). محبت الهی نه تنها آرامش روانی می‌آورد بلکه انگیزه رشد معنوی، تقویت ایمان و تلاش برای تهذیب اخلاق را در انسان افزایش می‌دهد. پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) فرموده‌اند: «مَنْ أَحَبَّ اللَّهَ أَحَبَّهٗ جَمِيعُ خَلْقِهِ» بدین معنا که محبت الهی موجب بروز محبت و اخلاق نیکویی نسبت به دیگران می‌گردد (مجلسی، ج ۲، ص ۴۵). آیت‌الله جوادی آملی بر این باورند که محبت الهی، عامل خودآگاهی معنوی و موجب تزکیه نفس و دوری از معاصی است. انسانی که محبت خدا را در دل دارد، به طور مداوم در مسیر

رشد اخلاقی و معنوی حرکت می‌کند و این محبت به صورت نیروی محرکه در او عمل می‌کند (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۸۷).

۲-۳. آثار اجتماعی

محبت الهی آثار دیگری مانند پایداری روحی، صبر در برابر مشکلات و انرژی معنوی برای زندگی پرامید و سازنده را به دنبال دارد که این آثار، زمینه‌ساز ظهور محبت در روابط اجتماعی و سعادت اخروی نیز می‌شوند (میرباقری، ۱۴۰۳). آثار اجتماعی: همدلی، عدالت و خدمت به خلق محبت به خداوند نه تنها انسان را به آرامش و رشد معنوی فردی می‌رساند، بلکه ابعاد اجتماعی زندگی او را نیز متحول می‌کند. وقتی انسان دلش سرشار از محبت الهی باشد، انگیزه برای همدلی با دیگران، رعایت عدالت و خدمت به خلق در او شکل می‌گیرد. آیت‌الله جوادی آملی در تحلیل آیات اجتماعی قرآن، محبت الهی را عامل اصلی ایجاد عدالت اجتماعی و همبستگی انسانی می‌داند. ایشان معتقدند که محبت خداوند، انسان را از خودمحوری و غرور بازمی‌دارد و او را به سمت رفتارهای اخلاقی و خدمت به دیگران هدایت می‌کند (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۹۰). در قرآن کریم، سوره بقره آیه ۱۷۷ بیان می‌کند:

«لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ...» این آیه نشان می‌دهد که محبت و ایمان به خداوند، انسان را به عمل صالح، رعایت حقوق دیگران، خدمت به محرومان و عدالت اجتماعی ترغیب می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۵۸). آیت‌الله جوادی آملی می‌فرماید که محبت الهی، تنها یک گرایش قلبی نیست، بلکه نیروی محرکه عملی است که فرد را به انجام کارهای خیرخواهانه، همکاری با دیگران و رفع ظلم و ستم سوق می‌دهد. انسانی که محبت خداوند را در دل دارد، عدالت را رعایت می‌کند، از دیگران حمایت می‌نماید و نسبت به محرومان و ضعیفان جامعه حساسیت دارد (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۹۲).

روایات نیز این معنا را تأیید می‌کنند. پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) فرموده‌اند: «أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ اللَّهِ أَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ» یعنی محبوب‌ترین مردم نزد خداوند، کسانی هستند که بیشترین منفعت و خدمت را به خلق برسانند (مجلسی، ج ۲، ص ۴۸). این روایت نشان می‌دهد که محبت حقیقی به خداوند، مستلزم عمل به نفع دیگران و خدمت اجتماعی است. به علاوه، محبت الهی باعث ایجاد روحیه همدلی و تعاون در جامعه

می‌شود. وقتی انسان، خدا را دوست دارد و محبت او را در قلب تجربه می‌کند، دیگران را نیز دوست دارد و تلاش می‌کند زمینه آرامش و عدالت برای همه فراهم شود. آیت‌الله جوادی آملی معتقدند که این آثار اجتماعی محبت الهی، پایه و زیربنای ساخت جامعه‌ای سالم، متعادل و انسانی است که عدالت، همدلی و خدمت به خلق در آن موج می‌زند (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۹۵).

۳-۳. آثار اخروی:

محبت حقیقی به خداوند علاوه بر تأثیرات فردی و اجتماعی، آثار و پیامدهای اخروی و معنوی نیز دارد. آیت‌الله جوادی آملی معتقدند که محبت الهی، مسیر انسان را به سوی قرب الهی و رضوان او هموار می‌کند و از جمله عوامل اصلی دستیابی به سعادت ابدی در آخرت است (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۹۵). در قرآن کریم، سوره آل عمران آیه ۳۱ بیان می‌کند: «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ» این آیه نشان می‌دهد که محبت به خداوند همراه با عمل صالح و پیروی از پیامبر، زمینه‌ساز قرب الهی و بخشش گناهان است و سعادت اخروی انسان را تضمین می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۱۵۷). همچنین سوره مائده آیه ۸ بر نقش محبت الهی در تحقق عدالت و رضایت الهی تأکید دارد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ آلَا تَعْدِلُوا» این آیه نشان می‌دهد که محبت الهی انسان را به عدالت و پابندی به حق در مسیر اخروی هدایت می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ق، ج ۱، ص ۱۸۰). در روایات نیز آمده است که محبت الهی، راهی به بهشت و رضوان الهی است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) فرموده‌اند: «مَنْ أَحَبَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أَدْخَلَهُ اللَّهُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ» کسی که محبت خدا و پیامبر را در دل دارد، در بهشت جایگاه خواهد یافت (مجلسی، ج ۲، ص ۵۰). آیت‌الله جوادی آملی معتقدند که محبت حقیقی به خداوند، انسان را به تزکیه نفس، مراقبت از اعمال و پایداری در مسیر معنوی هدایت می‌کند و این خود، زمینه دستیابی به قرب الهی و رضوان او را فراهم می‌سازد. ایشان تأکید دارند که محبت الهی نه تنها احساس قلبی بلکه یک سلوک عملی و جامع است که آثار فردی، اجتماعی و اخروی را به‌طور همزمان به دنبال دارد (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۹۸). محبت حقیقی به خداوند، علاوه بر آرامش و رشد معنوی فردی و ایجاد همدلی و عدالت اجتماعی، پایه و اساس سعادت اخروی انسان است. آیت‌الله جوادی آملی معتقدند که محبت الهی، انسان را به تزکیه نفس، پاکی دل، مراقبت از اعمال و پایداری در مسیر معنوی سوق می‌دهد و این خود زمینه‌ساز دستیابی به قرب و رضوان الهی می‌شود (جوادی آملی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۹۸).

این محبت باعث می‌شود که انسان از مسیر گناه و انحراف دوری کند و در برابر وسوسه‌های نفسانی مقاومت نماید. به بیان ایشان، محبت خداوند، قلب انسان را روشن می‌کند و او را به سوی انتخاب‌های صحیح و رفتارهای شایسته هدایت می‌نماید، این رفتارهای اخلاقی و عبادی، در نهایت زمینه ورود انسان به بهشت و بهره‌مندی از رضوان الهی را فراهم می‌آورد (جوادی آملی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۹۶). در قرآن کریم، علاوه بر آیات پیشین، آیات دیگری نیز به این موضوع اشاره دارند. برای نمونه، سوره حجرات آیه ۱۳ می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» این آیه نشان می‌دهد که محبت و تقوا الهی، معیار ارزش و قرب انسان نزد خداوند است و محبت واقعی به خداوند، انسان را به عمل صالح و پایبندی به تقوا وادار می‌کند که مسیر رسیدن به رضوان الهی را هموار می‌سازد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۹۵).

روایات نیز این مفهوم را تأیید می‌کنند. پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) فرموده‌اند:

«أَحَبُّ لِلْعَمَلِ إِلَى اللَّهِ أَذْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ» یعنی محبوب‌ترین اعمال نزد خدا، ثلثت و مداوم بودن عمل صالح است، محبت به خداوند انسان را به پایداری در عمل صالح و عبادت مداوم هدایت می‌کند که این خود شرط دستیابی به قرب الهی و رضوان اوست (مجلسی، ج ۲، ص ۵۲). آیت‌الله جوادی آملی همچنین معتقدند که محبت الهی، حس مسئولیت و مراقبت از نفس و دیگران را در انسان تقویت می‌کند و فرد را به عبادات با حضور قلب، انفاق برای محرومان و رعایت حقوق دیگران ترغیب می‌نماید. این رفتارها، هم آثار فردی و اجتماعی دارد و هم مسیر انسان را برای ورود به بهشت و بهره‌مندی از رضوان الهی آماده می‌سازد. ایشان بر این نکته تأکید دارند که محبت الهی یک سلوک جامع و عملی است که همه ابعاد زندگی انسان از جهات فردی، اجتماعی و اخروی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و تنها با احساس قلبی تحقق نمی‌یابد (جوادی آملی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۹۹). بنابراین، می‌توان گفت که محبت حقیقی به خداوند، نقطه اتصال میان اخلاق، عبادت، عدالت اجتماعی و سعادت اخروی است و کسی که این محبت را در دل دارد، مسیر رشد معنوی، نیکوکاری و قرب الهی را همزمان طی می‌کند. محبت الهی، هم چراغ هدایت انسان است و هم عامل تحقق آثار فردی، اجتماعی و اخروی، و همین نکته، عظمت و جامعیت محبت الهی را در لندیشه قرآنی و لندیشه آیت‌الله جوادی آملی نشان می‌دهد.

نتیجه گیری

تحقیق حاضر با هدف بررسی لوازم و آثار محبت الهی از منظر اندیشه قرآنی آیت‌الله جوادی آملی انجام شد. یافته‌ها بیانگر آن است که محبت الهی، مفهومی عمیق و چندبعدی است که فراتر از یک احساس صرف، یک سلوک جامع معرفتی، اخلاقی و عبادی را شامل می‌شود. لوازم معرفتی محبت الهی، شناخت دقیق و عمیق اسمای حسنی و صفات خداوند است که به گرایش قلبی حقیقی و پایدار به سوی خدا منجر می‌شود. لوازم اخلاقی شامل اخلاص در عمل، توکل و رضایت به قضای الهی است که اهمیت اتصال محبت به عمل و رفتارهای نیکو را نشان می‌دهد و موجب استمرار و پایداری محبت در دل می‌گردد. بعد عبادی محبت الهی نیز به حضور قلب در عبادات، خشوع و انس مستمر با قرآن مرتبط است که عبادت را به مرحله تحقق واقعی محبت الهی در قلب بدل می‌کند. این ویژگی‌ها نورانیت دل و صفای روح انسان را تضمین می‌سازند و از تظاهر ظاهری عبادات جلوگیری می‌کنند. آثار محبت الهی در زندگی فردی به صورت آرامش، امید و رشد معنوی تجلی یافته و در زندگی اجتماعی باعث ایجاد عدالت، همدلی و خدمت به خلق می‌شود. این محبت، نیرویی محرک برای ترک گناه و رفتارهای ناپسند است و زمینه‌ساز حصول به قرب الهی، رضوان و بهشت در حیات اخروی می‌باشد. به طور کلی، محبت الهی به عنوان محور اصلی سلوک توحیدی، تمامی ابعاد زندگی انسانی را تحت تأثیر قرار داده و مسیر کمال، رشد معنوی و سعادت نهایی را هموار می‌سازد. پرورش و شناخت این محبت، موجب تحولات مثبت فردی و اجتماعی شده و راهگشای رسیدن به تعالی و قرب الهی است.

فهرست منابع

*قرآن

۱. احسنت، ا. (۱۴۰۰ق). *تحلیلی بر محبت الهی*. قم: انتشارات پژوهشی.
۲. ابن منظور، م. *لسان العرب*. بیروت: دار صادر. (بی تا).
۳. امام خمینی (ره). (۱۳۸۶ش). *مصباح الهدایه*. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران.
۴. بحرانی، ه. (۱۴۱۶ق). *تفسیر البرهان*. قم: انتشارات مؤسسه بعثت.
۵. جوادی آملی، ع. (۱۴۰۴ق). *تفسیر تسنیم*. ج ۱. قم: مرکز نشر اسراء.
۶. دهخدا، ع. (۱۳۷۲ش). *لغت نامه دهخدا*. ج ۷. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۷. راغب اصفهانی، ح. (۱۳۷۸ش). *المفردات فی غریب القرآن*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۸. سید ابن طاووس. (۱۴۰۴ق). *فلاح السائل*. قم: مرکز انتشارات علامه طباطبایی.
۹. طباطبایی، س. (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. ج ۲۰. قم: مؤسسه انتشارات اسلامی.
۱۰. عسکری، م. (۱۴۰۰ق). *معالم المدرستین*. قم: دارالتبلیغ اسلامی.
۱۱. فراهیدی، خ. (۱۴۰۹ق). *العین*. قم: هجرت.
۱۲. فیض کاشانی، م. (۱۴۱۵ق). *تفسیر الصافی*. قم: کتابخانه اسلامی.
۱۳. محمد باقر مجلسی *بحار الأنوار* (جلد ۴۱: شرح حالات امام علی (ع)، جلد ۴۶: شرح حالات امام سجاد (ع)، جلد ۲: روایات عبادی). بیروت: دار الوفاء. (چاپ های مختلف).
۱۴. مرکز پژوهش معارف اسلامی. *فضایل و تأویلات قرآن*. تهران. (۱۳۹۵ش).
۱۵. مکارم شیرازی، ن. (۱۳۷۴ش). *تفسیر نمونه*. ج ۱۸. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۱۶. میرباقری، ع. (۱۴۰۳ق). *آثار معنوی اجتماعی*. قم: اداره کل تبلیغات اسلامی.

۱۷. موفق، م. و محمدهاشمی، ح. (۱۳۹۶ش). «مراتب محبت الهی در اندیشه آیت‌الله جوادی آملی».

فصلنامه معرفت

۱۸. نورالدین، ع. (۱۳۹۸ش). ***قرآن و عرفان***. قم: انتشارات اسلامی.

۱۹. نور دل، ف. (۱۳۹۸ش). ***وجه محبت الهی***. تهران: مؤسسه پژوهش‌های اخلاقی.

۲۰. ویکی شیعه. «اسماء و صفات الهی». (۱۴۰۰ق).

۲۱. ویکی فقه. «محبت». (۱۴۰۰ق).

۲۲. زندگی‌نامه و کتاب‌های مربوط به سیره و حالات عرفا و اولیاء الهی (مانند: ***آیت‌الله بهجت؛ ولایت و**

عرفان). تهران: انتشارات دلیل ما. (۱۳۹۵ش). نویسندگان مختلف.